KIPÇAK TÜRKLERİ

SİYASÎ VE DİNÎ TARİHİ

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 474
KÜLTÜR SERİSİ: 191

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-346-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2000
2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ.SAN.VE.TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL; 1965 yılında Kayseri'nin Yahyalı ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Yahyalı'da tamamladı. 1987 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin dinler tarihi kürsüsünde 1990 yılında yüksek lisans, 1994'te ise doktora derecesi aldı. Ayrıca 2016'da Eskişehir Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu.

1987-1995 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulunan Gökbel, 1995'te Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak göreve başladı; 1999'da doçent, 2005'te ise profesör kadrosuna atandı. Bu esnada ilgili fakültede dekan yardımcılığı ve dekan olarak vazife aldı. 2010 yılı itibarıyla Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne naklen atandı. 2015 yılında rektör yardımcılığı görevine getirilen Gökbel, hâlen idari görevinin yanı sıra bilimsel çalışmalarını İİBF Uluslararası İlişkiler bölümünde sürdürmektedir.

2019 yılında Türk Dünyası Kültürüne Hizmet Ödülü'ne layık görülen yazarın ilgi alanları arasında Türk kültür tarihi, Anadolu halk kültürü ve inançları, Ahîlik, Alevî-Bektaşî kültürü, Türk din tarihi gibi konular yer almaktadır. İngilizce ve Arapça bilen Gökbel, üç çocuk babasıdır.

Yayınlanmış bazı çalışmaları şunlardır:

- *Ansiklopedik Alevi Bektaşi Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2019.
- *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000; - 2. baskı- 2020.
- *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- *Anadolu'da Varsak Türkmenleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1998; -genişletilmiş 2. baskı- 2007.
- *İnanç ve Âdetleriyle Yahyalı'da Varsak Türkmenleri*, Yahyalı Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını, Ankara 1997.
- *Doğu'dan Batı'ya Gezi Notları-I*, Sarıyıldız Ofset, Ankara 2020.
- *Sivas İnanç Kültürü*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010.
- M. Şemseddin Günaltay, *Hurâfeler ve İslâm Gerçeği (Hurâfattan Hakîkate)* (hazırlayan olarak), Marifet Yayınları, İstanbul 1997; -2. baskı- 2015.
- M. Şemseddin Günaltay, *Türk-İslâm Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım (Mâziden Âtiye)* (hazırlayan olarak), Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
İkinci Baskıya Önsöz 15
Kısaltmalar 17

GİRİŞ

1- Araştırmanın Amacı ve Önemi 21
2- Araştırmanın Yöntemi 25
3- Kaynakların Değerlendirilmesi 27

BİRİNCİ BÖLÜM
KIPÇAK (KUMAN)LARIN SİYASÎ TARİHİ
VE YAYILDIKLARI ALANLAR

A- Kıpçak ve Kuman Kelimeleri *35*
1- Kıpçak Kelimesi 35
2- Kuman Kelimesi 37
B- Kıpçakların Menşei *40*
C- Kıpçaklar'ın Siyasî Tarihi *45*
1- Kıpçakların Ortaya Çıkışları 45
2- Kıpçakların Bağımsızlığı Meselesi 48
3- Karadenizin Kuzeyinde ve Kafkaslarda Kıpçakların Komşuları ile Münasebetleri 49
a- Kıpçaklar ve Hazarlar 49
b- Kıpçaklar ve Peçenekler 51
c- Kıpçaklar ve Ruslar 54
d- Kıpçaklar ve Gürcüler 62
e- Kıpçaklar ve Harezmşahlar 65
f- Kıpçaklar ve Selçuklular 69
g- Kıpçaklar ve Moğollar 74
4- Doğu Avrupa ve Balkanlarda Kıpçaklar 78
a- Kıpçaklar ve Macarlar 78
b- Kıpçaklar ve Romenler 81
c- Kıpçaklar ve Bulgarlar 85
5- Altınordu Devleti ve Sonrasında Kıpçaklar 89
a- Altınordu Devletinde Kıpçaklar 89
b- Altınordu Devletinin Çöküşüyle Ortaya Çıkan Hanlıklarda Kıpçaklar ... 92
b.a. Kazan Hanlığı 92
b.b. Kırım Hanlığı 94

b.c. Astırhan Hanlığı 95
b.d. Kasım Hanlığı 96
b.e. Nogay ve Sibir (Sibirya) Hanlıkları 97
6- Suriye ve Mısır'da Kıpçaklar 98
a- "Memlûk Asker" Sisteminin Oluşumu ve Kıpçakların Mısır'a Geliş Şekilleri 98
b- Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler)'nın Kuruluşu ve Kıpçakların Rolü 102
c- Mısır Türk Memlûklerinde Kıpçak Komutanlar ve Faaliyetleri 104
c.a. Kutuz 105
c.b. Baybars I 107
c.c. Kalavun 112
7- Hindistan'da Kıpçaklar 116
a- Şemsiyye Hanedânı 116
b- Balaban Ailesi 120
D- Kıpçak Göçleri ve Yayıldıkları Alanlar 126
1- Kıpçak Göçlerinden Önce İç Asya'da Coğrafî Durum 126
2- Karadeniz'in Kuzeyi, Doğu Avrupa ve Balkanlara Kıpçak Göçleri 126
3- Kafkaslara ve Diğer Bölgelere Kıpçak Göçleri 130
4- Günümüzde Kıpçakların Bulunduğu Yerler 132
a- Türkistan'da Kıpçaklar 133
b- İdil- Ural Bölgesinde Kıpçaklar 137
c- Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da Kıpçaklar 142
d- Kafkaslarda Kıpçaklar 150
e- Anadolu'da Kıpçaklar 154

İKİNCİ BÖLÜM

KIPÇAKLARDA KÜLTÜR VE MEDENİYET

A- Kıpçakların Dili (Kıpçak Türkçesi) 161
B- Kıpçak Türkçesi İle Yazılmış Eserler 165
1- Lügatler- Gramerler 166
a- Karadeniz Kuzeyinde Yazılanlar 166
a.a- Codex Cumanicus 166
b- Suriye ve Mısır Sahasında Yazılanlar 168
b.a- Kitâbü'l- İdrâk li Lisâni'l- Etrâk 168
b.b- Kitab- ı Mecmu- u Tercümân- ı Türkî ve Acemî ve Mogolî 169
b.c- Et- Tuhfetü'z- Zekiyye fi'l- Lügati't- Türkiyye 169
b.d- Kitabü Bulgatü'l- Müştâkfi Lügati't- Türk ve'l- Kıpçak 170
b.e- El- Kavânînü'l- Külliye li Zabtı'l- Lügati't- Türkiyye 170
b.f- Ed- Dürretü'l- Mudîa fi'l- Lügati't- Türkiyye 171
2- Fıkıh Kitapları 171
a- Kitab fi'l- Fıkh 171
b- Kitâb fi'l- Fıkh bi'l- Lisâni't- Türkî 171
c- Kitâb- ı Mukaddime- i Ebu'l- Leysi's- Semerkandî 172
d- İrşâdü'l- Mülûk ve's- Selâtîn 172
e- Şerhu'l- Menâr ve Mukaddemetü'l- Gaznevî fi'l- İbâdât 172

3- Atçılık ve Okçulukla İlgili Kitaplar 173
a- Kitab fi Riyâzâti'l- Hayl 173
b- Münyetü'l- Guzât 174
c- Baytaratu'l- Vâzıh 174
d- Kitab fi İlmi'n- Nüşşâb 175
e- Gülistan Tercümesi (Kitâb- ı Gülistân bi't- Türkî) 175
C- Aile Yapısı ve Kadının statüsü 176
1- Aile Yapısı 176
2- Evlenme ve Düğün 178
3- Kadının Toplumdaki Yeri 180
D- Sanat ve Mimarlık Anlayışı 184
E- Ekonomik Durum 190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KIPÇAKLARIN DİNÎ TARİHİ

A- Geleneksel Türk Dini İçinde Kıpçakların Yeri 199
1- Tanrı İnancı 199
2- Kutsal Kabul Edilenler 204
a- Ay ve Güneş Kültü 206
b- Yıldızlar ve Gezegenler Kültü 207
c- Yer- Su Kültleri 208
c. a. Dağ Kültü 209
c. b. Ağaç ve Orman Kültü 211
c. c. Su Kültü 215
c. d. Toprak, Taş ve Kaya Kültü 217
c. e. Ateş Kültü 219
d- Atalar Kültü 222
3- İbadet 229
a- Ayin, Tören ve Bayramlar 229
b- Kurban 234
4- Ölüm ve Ölü Gömme ile İlgili İnanç ve Âdetler 244
a- Ölüm ve Ölüm Sonrası 244
b- Yoğ (Yuğ) Törenleri 246
c- Ölü Gömme Âdetleri ve Balbal Geleneği 249
B- Kıpçaklar ve İslâmiyet 256
1- Kıpçakların İslâm Dinine Girdikleri Dönem ve Bu Dini Kabul Etme Nedenleri 256
2- Kıpçaklar Arasında İslâmın Yayılması ve Bu Dine Hizmetleri 262
a- İdil- Ural Bölgesinde Müslüman Kıpçaklar 262
b- Kafkaslarda Müslüman Kıpçaklar 271
c- Türkistan'da Müslüman Kıpçaklar 275
d- Balkanlarda Müslüman Kıpçaklar 277
e- Anadolu, Mısır ve Hindistan'da Müslüman Kıpçaklar 285
C- Kıpçaklar ve Hıristiyanlık 290
1- Kafkaslarda Hıristiyan Kıpçaklar 294

2- Karadeniz'in Kuzeyinde ve Balkanlarda Hıristiyan Kıpçaklar 298
a- "Codex Cumanicus"un Yazılış Nedenleri 305
b- "Codex Cumanicus"da Geçen Bazı Dinî Kavramlar ve Dinî Metinlerden Örnekler 308
D- Kıpçaklar ve Yahudilik 316
1- Hazarların Yahudiliği Kabul Edişi 316
2- Kıpçakların Yahudiliği Benimsemesi ve Karay Türklerinin Oluşumundaki Rolleri 322
Sonuç 328
Kaynakça 335
İndeks 355

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Dünyanın en eski ve köklü milletlerinden biri olan Türkler, çok zengin ve renkli bir tarih ve kültür mirasına sahiptirler. Türklerin tarihleri boyunca birçok dini sistemi tecrübe ettiği ve onları kabullendiği; çoğu zaman da kabul ettikleri bu dine siyasi destek sağlayarak gelişip yayılmasına katkıda bulundukları anlaşılıyor.

Yaklaşık iki asır *Karadeniz'in kuzeyi ve Kuban Kafkas sahasını* ellerinde bulundurup Moğol istilasına kadar *Avrasya step* bölgesine hükmeden *Kıpçaklar*, Orta ve Yeni Çağ'ın çeşitli Türk topluluklarının teşkilatlanmasında önemli roller üstlenirler. Çevresinde bulunan *Macar, Romen, Bulgar, Rus, Bizans, Gürcü* ve *Harezmşahlar* ile yakın siyasî, iktisadî ve ictimaî ilişkilere girişip bu yerleşik toplumlar üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca *Deşt-i Kıpçak*'ta yaşayanların Kıpçaklaşmasını sağlayan bu boylar, "askerî dağılma" kapsamında Moğol hâkimiyeti altında olmayan *Hindistan*'da *Delhi, Suriye* ve *Mısır*'da ise *Memlûk Türk Sultanlıklarının* kurulmasına büyük katkı sağlamışlardır.

Ayrıca işgal ettikleri *Volga*, *Don* ve *Dnyeper* gibi o devir ticaret münakalesinin can damarı mesabesinde bulunan bu üç nehri ellerinde tutmaları, Kıpçaklara cihan tarihine iştirak hakkını vermiştir kanaatindeyim. Muhtemelen bu Türk kavmi kadar geniş bir sahayı işgal eden başka bir Türk boyuna da rastlanmamaktadır.

İşte böylesine önemli bir Türk topluluğunun genel bir tarihi yazılmadığı gibi, dini tarihi konusuna da hiç el atılmamıştır. Şimdiye kadar Kıpçaklar hakkında yazılan yazılarda, ya belli bir bölgedeki Kıpçaklar incelenmiş, ya da Kıpçakların herhangi bir özelliği üzerinde durulmuştur.

Türkiye'de Kıpçaklar üzerinde hala müstakil kitap anlamında tek çalışma olma özelliğini devam ettiren bu eser, Kıpçakların zengin tarihi ve dini kültür mirası, bilimsel ve objektif bir tarih perspektifinden hareketle

ele alınıp değerlendirildiğinde milli ve kültürel varlığımızı ve hayatımızın tarihi temellerini, gerçek boyutları içerisinde daha doğru bir biçimde aydınlatmaya yardımcı olacağı gibi, bugünkü hayatımız ve kültürümüze de zenginlik katmaya devam edecektir.

Ötüken Neşriyat tarafından 2000 yılında *Kıpçak Türkleri* adıyla basılan eserin yayın evinde nüshasının tükenmesinden itibaren uzun süredir gerek telefon gerekse "e-posta" aracılığıyla şahsımdan kitap defalarca sorulup istenmiş ve günümüzde de bu talebin artarak devam etmesi, eserin ikinci baskısını zorunlu kılmıştır.

Gelen talep üzerine eserin ikinci baskısını yapmaya karar veren, Türk tarihi ve Türk kültür tarihi konusunda üst seviyede duyarlılığı ile bilinen *Ötüken Neşriyat*'a teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Ahi Evran Üniversitesi İ.İ.B.F.
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Kırşehir - 2020

GİRİŞ

1-ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türkler, dünyanın en eski ve günümüze kadar varlığını sürdüren milletlerinden biri olup yaklaşık dört bin yıllık bir tarihe sahiptirler. Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay dağlarını Türklerin anayurdu kabul ederken sanat tarihçileri kuzey-doğu Asya sahasını göstermişler, bazı dil araştırıcıları da Altayların doğusunun veya Kingan silsilesinin doğu ve batısının Türk anayurdu olması gerektiğini düşünmüşlerdir.[1] Orta-Asya'daki anayurttan başlayan sürekli göç hareketleri, Türklerin aynı zamanda nüfusça kalabalık olduğunu da gösterir. Türklerin bu nüfus çokluğu ve faal durumları dolayısıyla dünya tarihinde önemli roller üstlendikleri görülmektedir.

Orta-Asya'nın ve onun devamı olan Güney Doğu Avrupa'nın bozkırları ile bu bozkırları çevreleyen dağ silsileleri ve bozkırların kenarındaki dağların etekleri ziraate elverişli olduğu için, buralarda Türkler çok eskiden beri toprağa bağlanmış ve ilk devlet teşkilatlarını da bu topraklarda oluşturmuşlardır. Geniş bozkırlar ise, daha ziyade hayvan beslemeğe ve dolayısıyla bozkır hayatına müsait olduğundan bu bölgelerde bu yaşam tarzı kısmen son zamanlara kadar muhafaza edilmiştir.

İnsanlık tarihinin her sahasında sayısız kültür eserleri ortaya koyan ve dünyanın bugünkü nizamında etkili bir rol oynamış olan Türk milleti, bugün de aynı sahayı kendi vatanı olarak muhafaza etmektedir. Zaman zaman kurduğu muazzam imparatorluklar ile bu sınırların dışına taşan Türk milleti, hayat mücadelesinde bazan bizzat kendi vatanından da bazı parçaları tamamen veya kısmen terketmek mecburiyetinde kalmıştır; örneğin zamanla oralarda kurduğu devletler ve yarattığı kültür eserleri bakımından Türk tarihinin şanlı sahifelerini canlandıran batı Moğolistan ile Güney-Doğu Avrupa'nın Kıpçak bozkırlarının bir kısmı bugün Türk ülkesinin dışında kaldığı

[1] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1993, s. 47.

gibi Kuzey Sibirya'da da bugün Türkler ancak azınlık teşkil etmektedirler.

Yaklaşık iki asır *Karadeniz'in kuzeyi* ve *Kuban Kafkas* sahasını ellerinde bulundurup Moğol istilasına kadar *Avrasya step* bölgesine hükmeden *Kıpçaklar*, Orta ve Yeni Çağ'ın çeşitli Türk topluluklarının teşkilatlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Çevresinde bulunan *Macar, Romen, Bulgar, Rus, Bizans, Gürcü* ve *Harezmşahlar* ile yakın siyasî, iktisadî ve ictimaî ilişkilere girişip bu yerleşik toplumlar üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca *Deşt-i Kıpçak*'ta yaşayanların Kıpçaklaşmasını sağlayan bu boylar, "askerî dağılma" kapsamında Moğol hakimiyeti altında olmayan *Hindistan*'da *Delhi, Suriye* ve *Mısır*'da ise *Memlûk Türk Sultanlıkları*nın kurulmasına büyük katkı sağlamışlardır.[2]

İşgal ettikleri *Volga, Don* ve *Dnyeper* gibi o devir ticaret münakalesinin can damarı mesabesinde bulunan bu üç nehri ellerinde tutmaları, Kıpçaklara ayrıca cihan tarihine iştirak hakkını vermiştir. Muhtemelen bu Türk kavmi kadar geniş bir sahayı işgal eden başka bir Türk boyuna da rastlanmamaktadır.

İşte böylesine önemli bir Türk topluluğunun genel bir tarihi yazılmadığı gibi, dinî tarihi konusuna hiç el atılmamıştır. Şimdiye kadar Kıpçaklar hakkında yazılan yazılarda, ya belli bir bölgedeki Kıpçaklar incelenmiş, ya da Kıpçakların herhangi bir özelliği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle bu Türk topluluğunun *dinî tarihini* ele alıp tanıtmaya çalışırken onları genel olarak *siyasî tarih* ve bazı kültürel özellikleri bakımından da elimizden geldiği kadar tanıtmaya gayret edeceğiz.

Öte yandan Kıpçakların siyasî tarihlerinin yanı sıra dinî tarihlerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasının önemini vurgulamadan önce, genel Türk din tarihi hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

Türk din tarihi veya Türklerin en eski devirlerinden günümüze kadar uzanan dinî inanışları, uygulamaları ve yaşayışlarının tarihi, tüm boyutları ile günümüze kadar bilimsel bir yaklaşımla ele alınarak incelenmiş ve bir senteze erişilmiş değildir. Hatta, özellikle son bir buçuk asırlık dönem içerisinde Batılı araştırıcıların veya on-

---

[2] Laszlo Rosanyı, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 136-156; A. N. Kurat, *IV-XIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 69-102; Z. V. Togan, Umumi *Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 159-166.

ların yolundan gidenlerin dinler tarihi alanındaki eserlerine bakıldığı zaman, bu alanın en büyük otoritelerinin çalışmalarında bile, Türk din tarihine ya çok kısa atıflarda bulunulduğu veya hiç temas edilmediği görülmektedir. Bu da Türk din tarihinin, genel dinler tarihi sistematiği içerisindeki yerini henüz alamadığını, başka bir ifadeyle layık olduğu ilgiyi göremediğini gösterir. Bunun gerçekleşmesi için her şeyden önce onun bilimsel altyapısının oluşturulması gerekmektedir. Bu da, önce konunun bilimsel olarak incelenmesine temel teşkil edecek malzemenin ve verilerin ortaya konulmasına bağlıdır. Nitekim Batıda modern dinler tarihi ve hatta genel olarak din bilimlerinin gelişmesi, böylesine bir altyapının kurulması ve bunun için de öncelikle dünyanın çeşitli yerlerindeki kültürler ve toplumların dinî inanış ve uygulamalarına ait monoğrafik gözlem ve derlemelerin filoloji, etnoloji, antropoloji, folklor, tarih, sosyoloji, psikoloji ve arkeoloji vs. bilimlerin işbirliği sonucu ortaya konulmasıyla başlamış bulunmaktadır. Ancak, gerçekte bu durum, dinler tarihi bilim dalı da dahil olmak üzere son birkaç yüzyılın içerisinde din sosyolojisi, din psikolojisi, din fenomenolojisi, dinî antropoloji ve etnoloji gibi çeşitli bilim ve disiplinlerin yer aldığı, modern din bilimlerinin gelişmesi için varit değildir. Zira hemen hemen bütün toplumlarda ve tarihin her döneminde, tüm bilimlerin gelişmesi ve büyük hamleler yapması, öncelikle bu şekildeki bir temel altyapının ve bu amaca yönelik bir ortamın oluşumunun bir sonucu olagelmiştir.[3]

Bu altyapı yetersizliği ve bunu sağlayacak ortamın oluşmamış bulunması olgusu, kanaatimizce ülkemizdeki Türk din tarihi konusundaki bilimsel deneme ve gayretlerin kaderini de belirlemiş görünmektedir. Bilindiği üzere, bu konudaki ilk ciddi teşebbüs, XX.yüzyılın başında kendisini sosyolojiye vermiş ve Türk tarihi ve toplumunun sosyolojisini gerçekleştirmeyi amaçlamış bulunan *Ziya Gökalp*'ten gelmiştir.[4] Onun bu samimi gayreti, sosyoloji biliminin ülkemizdeki yeniliğinin yanı sıra Türk din tarihinin sözünü ettiğimiz bu temel altyapı eksikliğini de ciddi biçimde göz önüne sermiş bulunmaktadır.

---

3 Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Kayseri, 1998, s. 1-2.

4 Ziya Gökalp'in Türklerin dinî tarihi konusundaki görüşleri için bkz: *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1923.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIPÇAK (KUMAN)LARIN SİYASÎ TARİHİ VE YAYILDIKLARI ALANLAR

A-Kıpçak ve Kuman Kelimeleri

1- KIPÇAK KELİMESİ

Kıpçak, bir Türk kavmi ve bu kavmin rehberliği altında kurulan kavimler birliğinin adıdır. Kelimenin asıl şekli Kıvcak (Kıpçak) olup daha sonraları seslerin değişmesiyle *Kıfçak, Hıfçak*; *Hıfçah* şekillerinde söylenmiştir. Uygur vesikalarında bir şahıs adı olarak geçen bu kelime, Mahmud Kaşgarî'de *Kıvcak* şeklinde geçmekte ve şu anlamlara gelmektedir:[1]

1. Türklerden büyük bir bölük,
2. Bu bölüğün oturduğu bölge,
3. Kaşgar yakınında bir yer adı.

Kutadgu Bilig'de bu kelime dört yerde geçmektedir.[2] Radloff'un da işaret ettiği gibi burada bu kelime *"kovı"* kelimesi ile birlikte geçtiği için bu iki kelime arasında bir yakınlık düşünülebilir. Halk inanışlarında da Kıpçak kelimesi kovı veya kovuk kelimeleri ile birleştirilmektedir.[3] Örneğin Oğuz Destanı'na göre, Oğuz Kağan'ın *"İt Barak"* ülkesini fethi esnasında beylerinden birinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğumu yaklaşınca yakınlardaki içi oyulmuş olan bir ağacın içinde çocuğunu doğurdu. Durum Oğuz Kağan'a intikal ettirilince, Kağan ona Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaç anlamına gelen Kıpçak adını koydu.[4] İranlı Tarihçi Reşidüddin *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinde

---

1 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, (çev: Besim Atalay), Ankara 1992, II, s. 276; III, s. 351.

2 Yusuf Has Hacîb, *Kutadgu Bilig-I*, Metin, (nşr: Reşid Rahmeti Arat, (Beyt: 2477, 2639, 3407, 5133), Ankara-1991, s. 261, 277, 343, 512.

3 G. Hazai, "Kıpçak", *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), V, Leiden, 1979, s. 125; *Türk Ansiklopedisi*, "Kıpçak", XXII, (M.E.B), Ankara, 1975, s. 40.

4 A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, "Reşideddin Oğuznamesi" Tercüme ve Tahlili*,

Kıpçak/kıwcak adını çürümüş, yıpranmış bir ağaç kovuğu şeklinde açıklayarak *Kutadgu Bilig* ve efsanelerde geçen anlamları teyid etmiştir.[5] Ahmed Rıfat ise Kıpçak kelimesini bir kavim adı şeklinde değerlendirerek şöyle tarif etmiştir: "*Kazan, Volga* ve Don nehirleri ile Kırım havalisinde Cengizoğullarının bir şubesini oluşturan hükümete veya orduda bulunan tatar kavimlere verilen isimdir."[6] Rasovsky de Kıpçak kelimesini bir Türk kavmi olan Kimekler'in bir kabilesinin ismi olarak değerlendirmiş ve zamanla bu kelimenin bütün Kimekler'e şamil olduğunu belirtmiştir.[7]

Kıpçak Türkleri'nin önem arz eden bir özelliği, tarihleri boyunca bu kavmi tanımlamak için bir çok adın kullanılmış olmasıdır. Pritsak, analiz amacıyla bunları "*yerli adlar*" ve "*yabancı adlar*" olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır.

Yerli adlar:

1. Kıpçak:

a. Müslümanlar ve İslâmî tarih ve coğrafya edebiyatında kullanılmıştır. (VIII.yy'dan itibaren başlamıştır)

b. 1240 yıllarında Moğol metinlerinde geçmektedir. Moğollar Türklerden almıştır.

c. XIII.yy'dan itibaren Çin metinlerinde görülmektedir. Çinlilere muhtemelen Moğollardan geçmiştir.

2. Kuman: Takriben 1080 yıllarından başlayarak genellikle Bizans yazarları tarafından kullanılmıştır.

3. Kun: Bu Macarlar'ın Polovetsler için kullandığı addır. 1086'dan itibaren kullanılmıştır.

Yabancı adlar:

4. Polovets: 1055'den itibaren eski Rus metinlerinde geçmektedir.

İstanbul, 1982, s. 26; Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara,1983, s. 14; Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, (haz: Zühal Kargı Ölmez), Ankara, 1996, s. 238-239; Bahaeddin Öğel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara,1998, s. 185-186.

5 E. Bretschneider-M. D, *Medieval Researches*, II, London,1888, s. 68-69; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası (Nüfus-Sosyal Yapı-Dil-Edebiyat)*, Kayseri, 1997, s. 25.

6 Ahmed Rıfat, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye V*, İstanbul, 1300, s. 267.

7 Hazai, "Kıpçak", *The Encyclopedia of Islam*, V, s. 126; Laszlo Rasonyı, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten*, III/11-12, Ankara, 1939, s. 408.

5. Pallidi: Bremenli Adam tarafından "Gesta"sında muhtemelen 1072-1076 yıllarında kullanılmıştır.

6. Valwen: (Latincesi:Valvi, Flavi/Falones/Valoni), XIII.yy'ın ilk yarısındaki Orta, Aşağı Almanca (ve Latince) metinlerde görülmektedir.

7. Xarteks. Urfalı Mateos'un Ermenice yazılmış kitabında 1050/1051 olaylarında geçer.[8]

Bu tasnife göre, bu boy için kullanılan yedi ad kronolojik olarak; Kıpçak, Polovets, Kuman, Kun, Pallidi, Valwen/Falavi, Xarteks şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda zikredildiği üzere bu göçebe kavmin en eski Türkçe adı Kıpçaktır. Bu ad "kıp" köküne güçlendirici "çak"ekinin verilerek isme dönüştürülmesinden meydana gelen Türkçe "Kıpçak" teşkilinden kaynaklanmaktadır. Bu ek Osmanlıca "kabıcak-kabucak"da da vardır. (kabık-ka buk+çak)[9]

Netice itibariyle yukarıda belirtmeye çalıştığımız bütün verilerden bu kelimenin, bir Türk kavmi veya kavimler birliğine veya belli bir bölgeye verilen ad olarak algılandığı; içi çürüyüp boşalmış ağaç ve kovuk, boş-ağaçsız çöl gibi anlamlara geldiğini göstermektedir.

2- KUMAN KELİMESİ

Dilciler, Kuman kelimesinin temelinde Türkçe(>Moğolca) kuba kelimesinin yattığı görüşündedirler. Aslen Hakas-Altay Türkçesi grubunda görülen bu kelimenin manası *"soluk, solgun, sarımtrak"*tır. Kelime Kaşgarlı'nın *Divan*'ında (1074-1076'da) görülmekte ve *"kırmızı* ile *sarı* arası bir renk"olarak izah edilmektedir.[10]

---

[8] Bu tasnif için bkz:Omeljan Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", (çev:Eşref Bengi Özbilen),*T.D.A*, sa: 94 İstanbul, 1995, s. 153-154; *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (çev:Hrant D.Andreasyan), Ankara,1987, s. 91; G. Hazai, "Kuman", *The Encyclopedia of Islam*, V, (New Edition), Leiden, 1979, s. 373.

[9] Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", *T.D.A*, sa: 94, s. 154-163; Bretschneider-M.D, s. 69; Kıpçak kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Melek Özyetkin, "Kıpçak (Kuman) Türkleri I", *Kırım Dergisi*, II/6, Ankara, 1994, s. 16-18.

[10] Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk*, III, s. 217; IV, s. 372; Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", *T.D.A*, sa: 94, s. 156.

Şark kaynaklarındaki Kıpçakların adı Batı kavimlerinde ve Ermeniler'de farklı şekilde geçmektedir. Bu bakımdan bozkırlı Türk toplulukları arasında istisna teşkil ederler. Onlara Bizanslılar "*Kumanos, Kumanoi, Cumanus, Komani*", Ruslar "Polovets", Almanlar ve diğer bazı batılı milletler "Falben, Falones, Valoni, Valwen, Pallidi", Ermeniler "*Xarteks*", Macarlar "*Kun*" demişlerdir.[11] Latin kaynaklarında Bizanslıları takiben Kuman adı geçiyor. Türkçedeki Kuman adı ise Bizanstan alınmış olabilir.

Ruslar, Almanlar, diğer Batılılar ve Ermeniler tarafından verilen isimler, aslında renk (sarı, sarımsı, açık sarı, saman sarısı) ifade eder. Adlarının ilk defa geçtiği Rus Kroniki'nde (1055-1056) Türkmen, Peçenek ve Tork (Uz)'larla aynı cinsten oldukları belirtilen Kumanlar,[12] anlaşıldığına göre buralarda, daha ziyade dış görünüşleri ile tanıtılmak istenmiştir. Esasen doğulu ve batılı kaynaklar, Kumanlar'ın kumral saçlı ve sarışın olduklarında fikir birliği içerisindedirler.[13]

Pritsak, Kuman ve Kun kelimelerinin etimolojisi üzerinde durmuş ve bu konuya yaklaşımı şöyle olmuştur: Ona göre, Kuman kelimesinin sonundaki "n" harfi problem meydana getirmektedir. Karl Heinrich Menges buna şu şekilde yaklaşır: "Bu nâdir rastlanan bir isim eki, -n, veya daha ziyade eski tip bir çokluk eki *-an/-en* olabilir. Meselâ bu Kaşgarlı'da da er "erkek", çokluğu er-en "erkekler" olarak görülür.[14]

Yine Pritsak, şimdiye kadar bilim adamlarının Arap-Norman coğrafyacı el-İdrisî'nin(1154) naklettiği şekiller olan el-Kumânîn (Kumanlar) ve Kumâniye (Kumân Ülkesi)'ni dikkate almadıklarını belirtmekte ve bunların ikinci hecedeki "a" harfinin uzun olduğunu açıkça gösterdiğini açıklamaktadır. Ona göre bu da Kumân kelimesindeki "-n" ekinin kaldırılamayacağı manasına gelir. Geriye kalan tek alternatif çokluk eki olan -an' ekidir ki, bu da, terim kollektif bir boy konfederasyonunu tanımladığı için mantıkîdir. Böylece ke-

---

[11] Hazai, "Kıpçak", *The Encyclopedia of Islam*, V, s. 125-126; Rasonyı,*Tarihte Türklük*, s. 136; Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*, Ankara, 1987, s. 7; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (1261-1461)*, Ankara,1989, s. 11.

[12] Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937, s. 183.

[13] Hazai, "Kuman", *The Encyclopedia of Islam*, V, s. 373; Kafesoğlu,*Türk Millî Kültürü*, s. 175; Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri*, s. 70-71.

[14] Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", *T.D.A*, sa: 94, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

KIPÇAKLARDA KÜLTÜR VE MEDENİYET

A- Kıpçakların Dili (Kıpçak Türkçesi)

Kıpçak lehçesine ait müstakil eserlerin yazıldığı ilk dönemler, Türk dili için dönüm noktasıdır. Göktürk, Uygur, Karahanlı çizgisinde tek bir kol halinde gelen Türkçe, Harezm döneminde XIII. yüzyılda dalgalanmaya başlayıp XIV. yüzyılda artık belirgin kollara ayrılmıştır. Aynı yüzyıllarda Harezm merkez olmak üzere kuzeyde Harezm-Altın- ordu, Altınordu-Kıpçak, Kuman-Kıpçak isimleri altında gelişmeler görülürken aynı kola paralel bir gelişme de güneyde ortaya çıkıyordu. Güneydeki bu kol içinde ise asıl Memlûk Kıpçakçası, Oğuz (~Türkmen)-Kıpçak karışımı ve asıl Oğuzca (~Türkmence) farklılaşması gözleniyordu. Aynı yüzyıllarda doğuda Kıpçak lehçesi ile aynı kaynaktan beslenen Doğu Türkçesi (~Çağatay Türkçesi) sahneye çıkarken Oğuz-Türkmen temeline dayanan Batı Türkçesi öteki üç koldan farklı olarak gelişimini devam ettiriyordu.

Görüldüğü gibi, batı dışındaki kollarda Kıpçak lehçesinin doğrudan bir ağırlığı vardır. Lehçelerin teşekkülünde kesin tarih vermek ve coğrafî sınır çizmek mümkün değildir. Ayrıca XIII. yüzyılda Çingiz (~İlhanlı ~Moğol) ve XIV. yüzyılda Timur (~Moğol) akınlarını da hesaba katarsak karışık tabloyu dil-tarih-coğrafya açılarından tamamlamış oluruz.

İşte bu yüzden XIII-XIV. yüzyıllarda yazılmış bazı eserler bilim adamları tarafından müştereken net bir yere konulamamıştır.

Kıpçakların uzun süre Türkmenlerle birlikte yaşamaları, Kıpçakçanın Türkmence ile yakın temasta bulunmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma yüzünden Kıpçakça metinlerin dili, Türk dili tasniflerinde net bir yere konulamamıştır. Genellikle kuzey grubuna giren Kıpçak lehçesi ile batı (~güney-batı) grubuna giren Türkmencenin kendi hususiyetlerini konuşma dilinde muhafaza etmelerine rağmen, eserlerde farklı lehçelere ait özelliklerin yan yana bulunması bazı tereddütlerin doğmasına sebep olmuştur. Kıpçakça denilen bazı eserlerin

Kıpçak-Türkmen grubu şeklinde adlandırıldığına da rastlanmaktadır. Olayın aslına bakıldığı zaman bu kavimlerin tarihî seyri de bu karışıklığın var olduğunu göstermektedir. Kaşgarlı'nın genellikle Oğuzca ve Kıpçakçayı birlikte zikrettiği görülüyor. Bundan da bu lehçelerin birbirinden çok farklı özelliklere sahip olmadıkları anlaşılıyor. Zamanla Oğuzlara dahil olan birtakım Türk kitlelerin güneye, Kıpçakların kuzeye göç ederek yerleşmeleri bu iki lehçede tabiatıyla önemli bazı farklar ortaya çıkarmıştır. Sonra tekrar özellikle Mısır'da kaderin bu iki Türk lehçesini birleştirmesi, bu devir dil yadigârlarında Kıpçak ve Türkmence kelime ve özelliklerin kesin olarak tespit edilip ortaya çıkarılmasında güçlükler oluşturmuştur.[1] O kadar ki, birçok kelime ve ekin Kıpçakça mı, Türkmence mi olduğu hususunda, bu eserler arasında bir birlik olmadığı gibi bazen de tezatlıklara rastlandığı belirlenmiştir.[2] Hatta F. Korş'ın bunlardan "*Tercüman*" ve "*el-İdrak*"ı Türkmence üzerinde yazılan eserler olarak kabul etmesi ayırıcı özelliklerin pek açık olmadığına delil olarak gösterilmektedir.

Bir de bu eserlerde bahsedilen "Halis Türkçe" terimi ile neyin kastedildiği meselesi vardır. Örneğin bugün Türkiye'de Türkçe denilince Türkiye Türkçesinin kast edilmesi tabiidir. Bu eserlerde de bu değinilen hakim unsurdan Kıpçakların dili olan Kıpçakçanın kastedilmesi muhtemeldir. Fakat Kıpçakça ile Türkmence'nin yan yana bulunması ve bütün eserlerin Kıpçakların hakim bulunduğu bir dönemde yazılmamış olabileceği, eserlerin bir kısmında Kıpçakçanın esas olmadığı kaydının olduğu halde bazısında olmaması, B. M.'in isminde "Türkçe ve Kıpçak lügati " denilmesi, bu eserlerin müelliflerince "Türkçe" veya "halis Türkçe", "Kıpçakça", "Türkmence" terimlerini kullanırken neyi kast ettikleri, her zaman aynı şeylerin kastedilip edilmediği veya bu yazarların hepsinin zikrettikleri lehçelere vukufları derecesinin bazı tereddütler uyandırdığı belirtilmektedir. *Tercüman* yayımcısı Houstma'nın da işaret ettiği bu konu, A. İnan tarafından genel olarak ele alınmakta ve *Divanü Lügati't-Türk*'ün Sultan Baybars zamanında istinsah edilmiş olması ve *Kutadgu Bilig*'in

---

1 Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi" *T.D.E.D*, XII, İstanbul, 1963, s.177.

2 Abdülkadir İnan, "XIII-XV. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Ankara, 1953, s.54-58.

bir nüshasının Mısır'da Türk emirlerinden Aydemir'in kütüphanesinde bulunması gibi nedenlerle Kıpçakça eserlerdeki "halis Türkçe" terimi ile Kaşgarî'nin "Hakaniye Türkçesi" terimi arasında ilişki kurulmakta ve Türk dünyası için ortak bir yazı dili fikri üzerinde durulmaktadır.[3]

Netice itibarıyla bu konuda şunu belirtmekte yarar vardır. Kıpçakçayı Kumanca (*C.C.*) ve Kıpçakça (diğer eserler) şeklinde ayırmak doğru değildir. İkisi de aynı lehçelerdir. *Codex Cumanicus* ile diğer eserler arasındaki farkın sadece yer, zaman ve muhit farkı olduğu zikredilmektedir. Çünkü bu farklara rağmen ses ve kelime bilgisi özellikleri bakımından önemli ayrılıkların bulunmadığı görülür. Dilciler, bu kadar farkın *Codex Cumanicus*'un İtalyan ve Alman bölümleri arasında da bulunduğunu, bu tip farklara aynı muhitteki (İslâmî) eserler arasında da rastlanabileceği noktasından hareketle ikisinin de "Türkçe" olduğunun hatırdan çıkartılmaması üzerinde durmaktadırlar. *Kıpçak Türkçesi*, değişik tasnif ve başka isimler altında da zikredilmekle beraber genellikle orta dönem Türkçesinin batı gurubuna giren bir lehçe olarak kabul edilir. Kıpçaklar, kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden bazı kavimleri de bünyelerinde toplayarak kuzey Türkçesinin batı kanadını oluşturmuşlardır.[4] L. Ligeti, günümüzde Balkar, Başkırt, Karaçay, Karaim, Kara-Kırgız, Kazan, Kazak-Kırgız, Kırım, Kumuk, Nogay, Mişer, Özbek, Tobol ve Tura gibi kavimlerin Kıpçak şivesinde konuştuklarını belirtmektedir.[5]

Kıpçakların siyasî tarihlerinden bahsederken bunların siyasî bir birlik kuramadıklarını, ancak geniş bir sahaya yayılan büyük bir kitle olduklarını belirtmiştik. İşte 1338 yılında Fransisken rahibi Pascal de Victoria, Kuman dilinin bütün Orta Asya'ya yayılan, Çin'e kadar her yerde anlaşılan ve Uygur harfleri ile yazılan bir dil olduğunu söylediği[6] vakit, bununla aynı zamanda geniş sahada yaşayan Türkler

---

3 İnan, "XIII. ve XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)* Ankara, 1953, s. 60-62; A. Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara, 1994, s.XIX-XX.

4 Edward Allworth, *Central Asia*, (Columbia University Press), New York, 1967, s. 72-78; Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, s. XIX-XX; Recep Toparlı, *Kıpçak Türkçesi*, Erzurum, 1986, s.3.

5 Reşit Rahmeti Arat-Ahmet Temir, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *T.D.E.K*, Ankara, 1976, s. 314.

6 Allworth, s. 72-73; Arat, "Kıpçak", *İA*, (M.E.B), VI, s.715.

arasındaki dil ve dolayısıyla kültür birliği hakkında da bir gerçeği tekrarlamış oluyordu. Çünkü Güney Doğu Avrupa'ya gelen Türkler de aynı milletin ve aynı kültürün birer temsilcilerinden başka kimseler değiller idi.

Kıpçakçanın ses bakımından yapısı hakkında bizzat *Codex*'te geçen yazılış ve tespit şekillerinin oldukça açık fikir verdiği belirtilmektedir. Şöyle ki, Türk ağızlarının bir çoğunda, hâlâ mevcut sekiz vokalin(sesli harf) yanında bir de varlığı uzun tartışmalara yol açan kapalı "e" ile uzun vokal bulunmaktadır. Örneğin "eşit-/işit-, ber-/bir-, keçe-/kiçe-" kelimelerinde olduğu gibi.[7]

Kıpçakçada vokal sisteminin, eski Türkçeden beri en az değişikliğe uğradığı söylenebilir. Eski uzun vokaller, dağınık da olsa kendini muhafaza etmiştir. Örneğin; "toodak- tìdak-todak" kelimelerinde olduğu gibi.[8]

Kıpçakça metinler, uzun veya kısa aralıklarla tespit edilmiş ve istinsah edilirken değişmelere uğramıştır. Örnek: "küyegü-köyöv, igne-ine" kelimelerinde görüldüğü gibi.[9]

Kıpçak Türkçesi üzerine yazılan Arapça eserlerde Kıpçakça kelimelerin yazımında Arap harfleri kullanılmıştır. Arap yazısının Kıpçakçada kullanılan bütün sesleri vermeğe yetmediği için, yazarlar P, Ç, O, J gibi bir takım sesleri yazmak üzere bazı çarelere başvurmak zorunda kalmışlardır. Kıpçakça p sesi Arapça b veya f harfiyle yazılmıştır. Kıpçakça ç sesi Arapça c bazen Farsça ç harfiyle gösterilmiştir. J sesi yerine ise n, nk ve ğ ve g harfleri kullanılmıştır.[10]

Codex Cumanicus'ta Kıpçak kelimesi memleket ismi olarak geçer, buna karşılık eserin dili, esas, yani Türkçe metinde[11] "Tatarça" ve "Tatar til" olarak gösterilmiştir. Gerçekten *Codex C.*'daki dil malzemesi bugünkü eski Kıpçak toprakları üzerinde konuşulan lehçelerle, özellikle de Kazan Tatarcasıyla bir çok benzerliklere sahiptir. Bu nedenle bazı dilciler Kıpçakçaya Tatarca da demektedirler.[12]

---

7 K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (*Codex Cumanicus*'un Türkçe Sözlük Dizini), çev: Kemal Aytaç, Ankara, 1992, s. 29, 69, 95.

8 Geza Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapestını, 1981, s. 110; Grönbech, s. 193.

9 Kuun, *C.C*, s. 102-114.

10 Allworth, s. 77; Safran, s. 44.

11 Kuun, *C.C*, s. 119,122.

12 Annemarie Von Gabain, "Die Spreche des *Codex Cumanicus*", *Fundamenta I*, 1959, s. 46-47.

İNDEKS

(Kıpçak ve Kıpçak Türkleri tabirleri eserin tamamına
yaygın olduğundan ayrıca indekse alınmağa gerek görülmemiştir)

A

Abaga 102
Abazalar 75
Abbasiler 321
Adana 109-110
Afganistan 69, 133, 135-136, 276
Ahıl-Kelek 71
Ahılkelek 64, 155, 297
Ahincanov 29, 45, 47, 139, 191, 194
Ahıska 153, 155, 297-298
Ahıska Türkler 153i
Ahlat 65, 73
Ahmet b. Tulun 99
Akbaş 84
Akka 109, 114
Akkuş 84
Alaaddin Aytekin el Bundukdâri 107
Alaaddin Keykubat I 73
Alaaddin Mesud (Şah) 120
Alaaddin Muhammed 69
Alan 57, 128
Alanlar 74-75, 126, 152
Alaslama 220
Alauddin Tekiş 66
Alazlama 233
Aleksandır İvan 89
Aleksios 54
Algetsuyu 71
Alma-Ata 169, 175, 275
Almanca Codex 28, 308
Almanlar 38
Alp Arslan 70, 154, 285
Alpar 80
Alp-eri 121
Altay 21, 37, 70, 72, 74, 129, 138, 184, 201, 205, 210-211, 226, 237, 243, 246, 254, 286
Altay dağları 21
Altay Tatarı 138
Altay Türkleri 205
Altınoba 56
Altınordu Altınordu 31, 77-78, 84, 88-97, 110, 114, 135, 137, 140-141, 147, 156, 161, 183, 189, 191, 193-194, 261, 263-266, 268-269, 271, 278, 282-283, 288, 299, 323-324, 329, 334
Anadolu 24, 30, 53, 60-61, 63, 65, 69, 71-74, 85, 87, 94-95, 101, 109-110, 131, 133, 140-141, 144, 146-150, 152, 154-157, 173, 178, 180, 182, 189, 191-192, 210, 214, 216, 218, 220, 222, 249, 253-254, 262, 268, 272, 274, 277-278, 280-281, 285-286, 294-295, 297-298, 301, 304-305, 322, 330, 333
Anbese b. İshak 99
Anı 296-297
Anuş Tigin 65
Aphaza 62
Arabistan 109, 269
Arafat Dağı 211
Aral gölü 47
Aram Şah 117-118, 120
Araplar 51, 316
Ardahan 154-155, 296-298
Ardanuç 155, 297

Argınlar 95
Arnavutluk 52, 81, 86, 88
Arpaz 157
Arthur Koestler 30, 317
Artuklu 63, 71
Artvin 155, 297
Asena 226
Aslis 109, 114
Astırhan 92, 95-97, 265
Astırhan Hanlığı 95-96, 265
Astrahan 95-96, 137, 262
Asya Asya 21, 31, 41-42, 46-47, 51, 57, 68, 74, 89, 95, 101, 125-126, 128, 134, 139-140, 152, 163, 184, 190, 199-200, 202, 208, 210, 216, 218, 223, 225-228, 237-240, 249, 252-253, 259-260, 263-264, 270, 286, 290-294, 298, 301, 316, 320-321
Aşağı Dnyeper 47, 57, 129
Aşağı Don 60-61, 94, 127-129
Aşağı İdil 50, 77, 88-89, 128, 323
Aşağıçavuşlu 157
Aşağıkumanit 157
Atabekü'l-Asakir 104
Atrak 59-60, 62, 64, 70, 130, 295
Auguste Bailly 29, 53
Avar Türkleri 142
Avarlar 81-82, 235, 302
Avrasya step 15, 22, 48
Avusturya 78, 80, 184, 301-302
Ay Tengri 200
Ay-ata 228
Aylam Han 117
Ayn Calut 106-107, 111, 287
Azak Denizi 49, 94, 128-129
Azerbaycan 17, 63-65, 69, 71-74, 110, 131, 138, 150, 153, 274, 293-294, 326
Azgur 297

B

Babadağı 279
Babayurt 150
Babür İmparatorluğu 125
Badaun 117-118
Bağbars 84
Bağdad 69, 106, 108, 110
Bahçesaray 189, 325
Bahrî Memlûkler 103
Bahriye Memlûkleri 103-105, 107
Balaban 8, 116, 120-125, 289, 330
Balandır 42
Balbal 9, 188, 239, 249, 252-253, 332
Balballar 253
Balika 85
Balıstok 148
Balkar 151-152, 163, 273
Balkarlar 150, 152
Balkaş gölü 47
Barak 35, 84, 91
Baran 117
Barda 71
Barınlar 95
Bars 84
Basaraba 83-84, 143
Basarabya 84, 303
Basralı Hoca Cemaleddin 121
Bastı Han 75
Başkırdistan 138-139, 227, 267
Başkırlar 45
Başkırt 91, 133, 139, 163, 227, 266, 297
Başkor 139, 227 t
Başkurdistan 92, 137
Başkurt 42, 137, 139-140, 203, 211, 213, 216, 225, 227, 258, 266-267
Başkurt Türkleri 139-140
Batı Göktürk 43
Batı Sibirya 98, 127, 129, 263, 271
Batı Traky a 87, 145-146, 213, 221, 244, 280
Batınîler 109
Batu Han 76-77, 79, 90
Bayat 200, 322
Baybars 102-103, 105-112, 114, 162, 287-288, 329

Bayburt 297
baydara 243, 286
Baykent 291
Beçene 91
Bela 55, 77, 79-80
Belçir 84
Belh 136, 276
Benek 79
Benga 118-119, 123 l
Berduj 71
Berendey 84
Berendi 91
Bergü 91
Berke 110-112, 172, 261, 263-264, 266, 269, 278
Berke Han 110-111, 261, 263, 266, 278
Berkuk 115, 165, 175
Beşevliyev 30, 235, 238
Beyrut 64, 73, 100, 103, 114, 121, 203, 319
Bihar 118
Bilad-i Hazar 140
Bilge Kağan 244, 247
Bilik 84
Bilsan 119
Bizans 15, 22, 29, 36, 38, 48-50, 53-54, 57, 70, 79, 84-85, 87-88, 94, 110, 128, 145-146, 154-156, 181, 219, 241, 281, 285, 290, 294, 302-304, 316-317, 319-321, 323, 326
Bodin-inli 206
Bohemya 79, 130
Bolu 55, 127 ş
Bonyak 54, 56, 58-59, 79
Bor 157
Borçalı 71, 152-153, 189, 254, 274, 295
Borçoğlu 107
Bornak 157
Borsunca 157
Bosna 52, 86
Bozdoğan 84
Bönek 54, 56, 226
Budapeşte 170, 175
Budist 224, 230, 259-260
Budizm 210, 260, 272, 290-292
Budun İnli 210
Buğa 84, 134
Buğra Han 123-124
Buhara 117, 276, 289, 291
Bulgar-/lar 15, 22, 30, 42, 47, 57, 70, 76-77, 82, 84-89, 93, 95-96, 128, 137, 148, 152, 154, 188, 191, 211, 220, 228-229, 232, 235-236, 238, 241, 247-248, 257, 260, 263, 265, 278, 295, 302-303, 317, 320, 329, 332
Bulgar Devleti 137
Bulgar Türkleri 82, 88, 188, 220, 229, 247-248, 302-303
Bulgaristan 52, 85-89, 129, 142, 145-148, 254, 277-278, 280, 300, 302-303, 333
Bun-Turkî 62
Bunyanak 150
Burcî Memlûk Sultanlığı 114
Burçoğlu 91
Bursal 157
Burtas 57, 128
Buynak 150
Buztagata 210

C

Cabala 114
Câmiü't-Tevârih 35
Canik 156
Cavaket 296
Cay 218, 233
Cebe-Noyan 74-75
Celaleddin Harezmşah 65, 69, 119
Celâm nehri 117
Cemaleddin Muhammed 117
Cend 66-68, 70
Cenevizliler 269
Cengiz Han 48, 84, 91, 111, 207, 225, 257, 261, 263, 289
Cengizoğulları 36

Codex Cumanicus 10, 17, 27-28, 39, 163-166, 168, 178-180, 185-186, 190, 192, 203-204, 206, 244-246, 252-253, 268, 299, 305-310, 312-314, 333
Codex Petrarque 166
Comania 128
Cumanus 38
Curteo de Arges 83
Cüveynî 29, 69, 239, 241

Ç

Çaçılga 235
Çakan 53-54
Çak-Kalesi 155, 285
Çalap 200
Çar Asen 87
Çarcov 136, 276
Çekoslovakya 78, 142, 145, 301-302
Çerkesler 151
Çerkez 75, 105, 114-115, 132
Çerkez Memlûkları 115
Çernigov 55-56, 60, 127, 299
Çıldır 60, 64, 71, 131, 155, 298
Çimkent 275
Çin 21, 29, 36, 41, 46, 48, 69, 90, 126, 163, 184, 199, 202, 206-207, 210, 215-216, 218, 226, 228-230, 236, 238-240, 247, 249, 260, 291, 296
Çobanoğulları 156
Çora Batır 216
Çoruh 64
Çoruk 30, 57-60, 62, 64-65, 70-71, 73, 130-131, 155, 181, 248, 261-262, 285, 295-298
Çökeksu 157
Çu 41, 47, 51, 69
Çufut 325
Çurtan 91
Çust 117
Çuvaş 137
Çuvaşistan 92, 137

D

Dağıstan 131, 150-152, 272, 274
Dako-Romen 81
Dallıoz 157
Daniil 75, 299
David II 59, 62-63, 70, 130-131, 181, 295, 297
Dede Korkud 29
Delhi 15, 22, 48, 116-125, 183, 288-289, 330
Delhi Türk Sultanlığı 116-120, 124-125, 288-289, 330
Deliorman 147, 277-278, 280
Deli-Orman 82, 85
Demiurge 204
Derbent 63, 74, 150, 181
Derster 52
Deşt-i Kıpçak 15, 22, 48, 52, 66, 78, 89-91, 94, 107, 110, 112, 127, 132, 156, 178, 182-183, 186-188, 192-194, 203, 252, 257, 261, 286-287, 299, 330
Deus otiosus 205-206, 229
Did-Gorni 71
Dımeşkî 91, 139
Dmanis 71
Dnepr 56-57, 94, 193
Dnestr boyları 79
Dnyeper 15, 22, 47, 52, 57, 127, 129
Dobrotiç 85
Dobruca 82-86, 89, 144-145, 148, 180, 221, 227, 254, 277-280, 282, 301, 304, 333
Dobruca Türkleri 144, 221, 277
Doğu Avrupa Yahudileri 25
Doğu Karadeniz 64, 154-155, 163, 285, 294
Dolob gölü 58
Don 15, 22, 36, 47, 49, 52, 57, 60-62,

75, 77, 86, 88, 94, 127-130, 136, 294-295, 316, 333
Doneç 60, 77, 79
Don-Kuban 62
Donyeç Don 47
Düzpelit 157

E

Eberhard 29, 40-41, 207-208, 210, 212, 215-216, 228, 230, 238-240
Ebu'l-Fida 29, 203-204, 208
Eckhart 29, 78-81, 301-302
Eclad 42
Eflak 78, 82-83
*El-Asarü'l-Bakiy*e 215
Elegez dağı 297
el-İdrak 162, 168
el-Mansur 112, 269
el-Melik 112
Erdel 78, 81-82
Ergenekon 226, 281
Ermenistan 60, 150, 153, 274, 298, 321, 324
Erzurum 64, 71, 73, 105, 139, 148, 150, 153, 163, 181, 264
Esenköy 157
Eski Türk Dini 317
Eşnas 99
Eşterek 297
Evliya Çelebi 29, 278, 325
Eyyubîler 100-102, 287

F

Fakih 172, 215
Falben 38-39
Fallus kültü 205
Fatımîler 100
Fergana 100, 231
Fertö 54
Filistin 102, 287, 321
Firuz Şah 124
Frank 70, 113
Fransisken 163, 166-167, 268, 306, 333
Fransisken rahipleri 167, 268
Fridrik Badenberg 80
Frikya 156
Fu-yun-se 230
Fütûhu's-Selâtîn 117

G

Gagauzlar 30, 148-149, 277, 303
Gan-tsuan-şan 209
Garagum 136
Gazaria 140
Gepidler 81
Gerdizî 41, 51, 215
Ghagra 124
Gıyasûddin Balaban 120
Gomagorgo 157
Gomaniayınbirlik 157
Gotlar 81
Göçürme 233
Gök gölü 215
Gök Tanrı 199-201, 204, 206, 225, 229-230, 237, 243, 260, 262, 265, 272, 292, 317, 331-332
Göktürk 43, 161, 201, 208, 210, 220, 226, 228, 237, 316
Göle 71, 297
Gözleve 189, 325
Gregoryan 296-297
Gregoryan Ermeni Mezhebi 297
Grozni 150
Gulam-hâne (köle mektep) 72
Gumilev 30, 206, 226
Güney Doğu Avrupa 17, 21, 164, 330
Güney Rusya 47, 50, 78-79, 127, 191-192, 324, 334
Gürcistan 48, 59-60, 62-65, 70, 72, 74, 77, 130-131, 150, 153-154, 207,

211, 254, 274, 285, 295, 298
Gürcü-/ler 15, 22, 59, 62-65, 70-72, 74, 106, 130-131, 181, 248, 294-298, 329, 333
Gürcü Türkleri 298
Gvalyor 117

H

Halep 101, 107, 189
Halife Mu'tasım 99
Han Tanrı 210
Han-yoan 209
Harezmşahlar 15, 22, 48, 65-69, 329
Hartli 64
Hasanyurt 150
Hayılga 236
Hazar-/lar 25, 29, 31, 47, 49-51, 57, 70, 73, 95-97, 128-129, 140-141, 150, 152, 191, 194, 220, 239, 247-248, 262, 292, 294, 316-327, 334
Hazar denizi 47
Hazar Devleti 50, 323-324
Hazar Kağanı 49
Hazar Kağanlığı 49, 320
Hazarya 140
Heftalitler 238
Hetum 108
Hıdrellez 281
Hıfçah 35
Hıfçak 35
Hindistan 15, 22, 29, 48, 69, 116-120, 122-123, 125, 132, 157, 285, 288-289, 322, 330, 333
Hinduizm 288
Hint 121, 184, 199, 208, 238, 322
Hıristiyan Kıpçaklar 268, 299, 304-306
Hıristiyan Türkler 30, 54, 149, 305
Hıristiyanlık 12-13, 25, 30, 68, 259, 261, 265, 268, 290-294, 299, 303, 306, 308, 317, 332-333
Hoca Ahmed Yesevî 261
Huang-ho 126
Hun-/lar 41, 81, 126, 150, 207, 209, 215, 223, 228, 231-232, 234, 237-238, 243, 245, 248, 288, 302
Hülâgü Han 111
Hüsameddin Çoban 73-74, 267
Hüsameddin Toruntay 113

İ

İbn Batuta 29, 121-122, 124, 182, 187-188, 194, 235, 239, 241, 264, 268, 299, 306
İbn Bîbi 101
İbn Fazlan 29, 202-203, 205-206, 216, 223, 226, 235, 237-239, 241-243, 245, 247-248, 250-253, 294
İbn Haldun 29, 101, 103-104, 108, 112-114, 132, 286
İbn Havkal 29, 257, 317
İbn Hurdâdbih 41
İbn Tağriberdî 100, 103-104
İbn'ül-Esir 64
İdi 200
İdil 49-50, 52, 74, 76-77, 88-89, 92-94, 97, 126-129, 133, 137-138, 190, 247, 262-266, 275, 283, 323, 330, 333
İdil-Ural 133, 137-138, 262-264, 266, 330, 333
Iduk 208-210, 216-217, 237
Iduk Baş 210
Iduk Ötüken 209-210
Iduk Yer-su 210
İgor 61
İgor Destanı 61
İhşidîler 99-100
II. Asen 88
II.Terter 88
İlbari 117, 121
İlbasar 84
İl-Deniz 65
İleris 91
İlhanlılar 109-111, 113, 155, 285, 293

İltutmuş 117-123, 125
İmadeddin Zengi 72
İmâk 42
İran 50, 60, 69, 73, 77, 110, 119, 153, 175, 189, 199, 214, 256, 269, 274, 285, 290-291, 321-324
İravan Türkleri 153
İrtiş 42-43, 46-47, 50, 74, 97-98, 126-127, 215, 328
İskal 55
İskitler 188, 232-233, 237-238, 248, 251
İslâmiyet 13, 24, 31, 72, 98, 102, 106, 134, 154, 199, 214, 256, 259-261, 264-266, 268, 270, 275-276, 278, 292, 317-318, 320, 332, 334
İspir 63, 71, 295, 297
İsterlibaş 267
Isık göl 126
İşim 42, 126
İt Barak 35
İtaba 91
İtalyanca Codex 27, 306
İtil 42, 86, 191, 257, 260, 263, 301, 317-318, 320
IX. Louis 103-104, 251
İzzeddin Aybek 104, 112

J

J.P. Carpin29
J. P. Roux30

K

Kabartay 95, 272
Kaçarlar 153
Kadiri
Kafkas-/lar 15, 22, 63, 69, 75, 101, 128, 131, 133, 155, 294-295, 297-298, 316, 329-330, 333
Kafkasya 47, 73, 98, 131, 150, 152-154, 272-274, 285, 294, 316, 320-321
Kafşıt 70
Kafşut 70
Kahire 29, 100, 104, 106-109, 114, 170, 189, 284, 287
Kalaç Melikleri 118
Kalaçlar 124-125
Kalanderî 276
Kalatü'l-Cebel 114
Kalavun 103, 105, 109, 111-115, 189, 330
Kaloyan 87, 241
Kama nehri 47
Kama-İdil 50, 127, 323
Kammeniya baba 253
Kanglı 42-43, 66, 68, 72, 131, 139, 271
Kanlı 97, 236
Karabağ 63, 71-72
Kara-Börklü 152, 274
Karaçay 151-153, 163, 272-273
Karaçay Türk halkı 151
Karaçay Türkleri 272-273
Karaçay-Balkar 151-152, 273
Karaçaylar 150, 152, 271-274
Karadağ 64
Karahanlı 161
Karahıtay 64, 67
Karai Mahallesi 326
Karaî mezhebi 321
Karaî misyonerleri 323
Karai Yahudileri 325
Karaim 25, 30, 163, 324-326, 334
Karaim mezhebi 25, 30
Karakalpak 98, 134-135, 153, 276
Kara-Kırgız 163
Karaoğlan 214, 244
Karapapaklar 150, 153, 189, 271, 274
Karasu 279
Karay Türkleri 25, 30-31, 50-51, 292, 318-324, 326-327, 334
Kargalı 267
Karluklar 51, 126
Karpat-/lar 47, 78, 82, 128, 142, 148-149, 300
Karpatlar 78, 128, 142

Kasım ed-Devle 108
Kasım Han 96
Kasım Hanlığı 96-97
Kastamonu 73, 156, 286
Kaşgarlı Mahmut 29, 237, 244, 246
Katır Bugu 67-68
Katolik 268, 299, 301-302, 306, 309, 333
Katolik misyonerler 299, 301, 333
Kavazin 71
Kayakent 150
Kayın 63, 212-214, 223, 242
Kaytak 150
Kazak-/lar 98, 133-134, 152-153, 163, 169, 189, 213-214, 231, 238, 254, 273-275, 279, 300, 322
Kazakistan 45, 133-135, 139, 249, 270, 275-276
Kazak-Kırgız 163
Kazan 36, 50, 84, 92-94, 96-97, 137-138, 140-141, 157, 163-164, 193, 211, 213-214, 248, 257, 262, 265-267, 270-271, 299-300, 323, 329
Kazan Hanlığı 92-94, 96-97, 137-138, 193, 265-266
Kazan Tatarı 138
Kazan Tatarları 93, 138, 140-141, 211, 265-267, 270-271
Kazan Türkleri 93, 137-138, 157, 211, 213-214, 257, 265, 299-300
Kefe 95, 156, 189-190
Keğen 86
Kerait Türkleri 292-293
Kerek 111
Kergek 237
Keysar 136, 276
Keyümers 124-125
Khıfçâğ 42
Kıfçak 17, 35
Kılıç Arslan 53
Kımız Murunduk 231
Kıpçak dili 28, 330
Kıpçak Türkçesi 12, 28, 95, 161-170, 330
Kıpçakça 27-28, 98, 115, 161-167, 169-171, 175-176, 252-253, 305-306, 309, 323-324, 330, 334
Kıpçakî 29
Kıran 67
Kırgız-/lar 133-134, 163, 212, 220, 231, 235, 237-238, 247-248, 273, 275-276
Kırım 36-37, 51, 73, 76-77, 94-97, 128, 137-138, 140-142, 144-145, 147, 151-152, 157, 163, 167, 180, 189-193, 221, 227, 248, 254, 264-265, 267-272, 277, 280, 283-284, 286, 299, 306, 321-322, 324-327, 329, 333-334
Kırım Hanlığı 94-95, 147, 269, 283
Kırım Karayları 325
Kırım Tatar Türkleri 137, 141-142
Kırım Tatarı 138, 141-142
Kırım Türkleri 95, 140-142, 144-145, 151, 180, 189, 221, 227, 254, 265, 267, 269-270, 280
Kırım Yarımadası 94-95, 167
Kırımçaklar 322
Kıtay Devleti 46
Kıvcak 35, 157
Kızıl 84, 152, 274-275
Kızıl-Orda 275
Kızlar Dağı 211
Kilisli Rıfat Bilge 170
Kimek 41-43
Kimek Boyları 98
Kimekler 36, 42, 45-46, 126
Kingan 21
Kişinev 303
Kiyef 55-60, 75-76, 181-182, 299
Kiyev 48
Kobyak 60
Koman 157
Komana 86
Komani 38
Konçak 60-61, 75, 299
Konguroğlu 91
Kosova 52, 86

Kotyan 75, 77, 79
Kovı 35
Köstence 279
Köten 77, 79-80
Kuban 15, 22, 49, 62, 75, 127, 130-131, 151-152, 294-295, 333
Kubasar 64, 296
Kuçakh 297
Kudayı 237
Kudretli Varlık 199
Kudüs 321
Kumanlar (Kıpçaklar) 74
Kuman Piskoposluğu 301
Kumança 86
Kumani 86
Kumania 83, 144
Kumaniçevo 86
Kumanitsa 86
Kumanoi 38
Kumanova 52, 86
Kumantsi 86
Kumuk 150-151, 153, 163, 272
Kumuklar 150-151, 193, 271-272
Kun 36-42, 170, 179
Kur Nehri 62
Kurgan 252
Kut Dağı 218
Kutadgu Bilig 29, 35-36, 162
Kutbeddin Aybeg 116, 120
Kutbiler 120
Kutbüddin Muhammed 68
Kutlağ 210
Kutuz 103, 105-108, 115, 329
Kuzey Afrika 321
Kuzey Bulgaristan 85-86, 148
Kuzey Türkleri 42, 138, 141, 266
Kübrevî 276
Kültigin 244, 247
Kün Ay 200
Kün Tengri 200
Kün-Ay Tengri 200
Kür 30, 57-58, 60, 62, 64-65, 70-71, 73, 130-131, 153, 155, 181, 248, 261-262, 274, 285, 295-298
Kürt Yahudileri 322

L

Lahor 118-119
Lakhnavti 118, 123
Lamaizmi 199
Lazkiye 113, 169
Lebunium 54, 57
Lehistan 57, 79, 130, 147, 277
Litvanya 147-148, 269, 282-284, 324-325, 334
Livana 297
Lngâz 42
Lung Çıng 230

M

Macar-/lar 15, 22, 36, 38, 77-81, 84, 103, 128, 142-143, 170, 175, 226, 232-233, 301-302, 329
Macaristan 29, 48, 52, 54, 57, 77-81, 85, 129-130, 142-143, 145, 184, 193, 300-302, 333
Mahmud Buğra Han 123
Mahmud Kaşgarî 35
Mahmud Şah 120
Makdisî 203, 239, 241
Makedonya 52, 86-88, 145, 277, 280-281
Makrizî 29
Manas-Gommi (Manas-Komu' Kışlağı) 71
Mandor 118
Mangışlak 49
Mani Dini 199, 290
Maniheizm 290, 292
Mankışlağ 70
Maroş-Temeş 81
Maveraünnehr 116, 291-292
Mavgalya 279
Mazdeizm 222

Melik Mansur 115
Melikü's-Salih 102-105, 107, 112
Memlûk Türk Sultanlığı 101, 132
Memlûk-/ler 102-103, 106, 110-111, 189, 248
Memlûk Türk Sultanlıkları 101, 132
Mengücekli 63
Meriç Ovası 145, 280
Merv 291
Meskhet Türkleri 298
Mes'ûdî 29
Mezopotamya 192, 199
Mısır 15, 22, 28-29, 43, 48, 69, 78, 84, 98-104, 106-108, 110-116, 132, 156-157, 162-163, 165, 168, 173, 183, 185, 189-190, 243, 248, 252, 269, 285-288, 329-330, 333
Mısır Memlûkleri 78, 107, 156
Mis 109
Misis 109
Mişer 163
Moğol-/lar 15, 22, 29, 36, 40-41, 48, 51-52, 69, 73-80, 82-84, 88-91, 94, 98, 102, 105-108, 110-114, 119, 122-124, 127, 133, 136-138, 140, 143, 151, 161, 194, 201, 210, 219, 231, 235-237, 239, 262-263, 265, 268, 271, 286-288, 293, 299-300, 302, 306, 324, 329-330, 333-334
Moğolistan 21, 90, 263, 293
Mohaçkale 272
Moldava 78, 150
Moldavya 82-83
Moldova 142, 144, 148
Morova 78
Muhammed b Tuğç 100
Muizzeddin Keykubad 124
Muizzüddin Behram Şah 120
Mukaddes dağ 331
Multan 118-119, 124
Muntasır Billah 108, 119
Musevilik 290
Musul 72, 192
Muş 157
Müslümanlık 12, 25, 259, 290, 317

N

Nakşibendî 152, 265-266, 273-276
Nakşibendî tarikatı 152, 265, 274
Nalıncakar (Kalınca kaya) 71
Nasıruddin Kabaca 118
Nasıruddin Mahmud 120-122
Nayman 97
Nemeth 39
Nesiç sanatı 184
Nesturi 42, 126, 199, 291-293, 301
Nevruz 221, 281-282
Nijni-Novgorod 93
Nil 103, 105
Nisâbur 67
Nogay-/lar 88-89, 96-98, 133, 135-136, 138, 144, 150, 153, 163, 180, 272
Nogay Han 88-89
Nogay Hanlığı 97
Nogay Tatarı 138
Norberd (Yeni Hisar) 71
Novgorod 47, 56, 60-61, 93, 127
Novogrudek 148
Novogrudok 284
Nube 109

O

Oğuz Destanı 35, 212
Oğuz Kağan 35
Oğuz sahası 170
Oğuzlar 42, 46-47, 70, 126, 131, 151, 245, 247-248, 294
Ohrid 81
Oldamur Han 81
Oltu 63-64, 71, 155, 295, 297
Ongon 224-225, 233
Orenburg 266, 292
Orta Asya 31, 41-42, 46-47, 51, 57, 68, 95, 101, 125, 128, 134, 139, 163,

190, 199, 208, 210, 216, 218, 223, 225-228, 239, 249, 252-253, 259-260, 263-264, 270, 286, 290-294, 298, 301, 320-321
Orta Avrupa 84, 304
Orta Dnepr 94
Orta Dneypr 49
Orta Donets 129
Orta İdil 49-50, 77, 88, 93, 127, 265, 323
Orta Ural 47, 139
Ortodoks Atabekler Hükümeti 297
Ortodoks Bagratlılar 154
Ortodoks Hıristiyanlığı 199
Ortodoks Kıpçak Türkleri 155
Ortodoks mezhebi 303
Ortodoks-Katolikosluğu 297
Ortodoksluk 290

Ö

Önasya 89, 91, 110
Öngütler 42, 126, 293
Örüs sara 231
Ötüken ormanları 214
Özbek 106, 110, 133-135, 163, 264, 266, 269, 271, 275-276
Özbekistan 134, 139, 270, 276
Özü 56, 127

P

Pallidi 37-38
Pazarcık 279
Peçenek 31, 38-40, 45-46, 51-55, 59, 70, 82, 85-86, 127, 135, 142, 144, 146-147, 149-150, 154, 157, 277, 280-281, 285, 303-304
Pelliot 40-41
Penza 93
Perm 93
Peşte 54
Piskoposluk 300-301, 333
Polonya 142, 147-148, 269, 277, 282-285, 304, 324-325, 327, 333
Polovets-/ler 36-39, 45, 55, 61, 12, 2689
Polovtsi 39
Pomak Türkleri 146, 213, 221, 244, 277, 281-282, 304, 333
Posof 155, 298
Preyaslavl 55-56, 58, 60, 127, 299
Pritsak 36-39, 45, 169-170
Proto 30, 235, 238, 241, 332
Przemysl 226

R

Ranthambhor 118
Ravza Adası 103, 105
Raziye 120-121
Reşidüddin 35, 225
Revan Türkleri 153, 274
Rodoplar 86, 277, 280-281
Romania 83, 144
Romanya 82-86, 129, 142-145, 148, 221, 254, 278-279, 300-301, 333
Romen-/ler 15, 22, 70, 81-85, 143, 254, 279-280, 300-301, 329
Rubrouck 29, 187-188, 203, 224, 235-236, 251-252, 263, 292
Rükneddin Firuz 120
Rus 15, 22, 24, 36, 38-39, 45, 47-48, 54-62, 64, 73-79, 84, 88, 101, 127-130, 134-136, 138, 141, 149, 181-182, 191, 225, 253, 263, 265-266, 270, 273, 276, 279, 294, 299-300, 303, 324-325, 329
Rus kronikleri 45
Ruslar 7, 37-39, 45, 50, 54-61, 75-76, 94, 96-97, 137, 141-142, 191, 267, 270, 298-300, 303, 329, 333
Ryazan 47, 93, 129

S

Sabran 70
Sabutay-Batur 75
Saçı 224, 234-236
Saçılga 235

Saçu 235
Sagaylar 248
Sağan sara 231
Sakal 55
Saksın 191, 263
Saltuklu 63
Samar 93, 129
Saraks 136, 276
Saray şehri 167, 264
Sarıhan 56
Sarı Saltuk 144, 278
Sarı-Tav 93
Sarı-Tin 93
Sayda 114
Selanikli Mustafa Bey 169
Selâtin-i Şemsî 118
Selçuklu Türkleri 149
Semerkant 289, 291
Ser-Candar 117
Seversk 56, 60
Seyhun 42
Sibirya 22, 42, 47, 97-98, 127, 129, 137, 142, 208, 216, 242, 263, 267, 270-271, 326
Sibirya Hanlığı 98
Silistre 52-53, 278-279
Simbir 92
Sind 118, 121-122, 124, 289
Sinop 76, 101, 156, 192, 286
Sivas 13, 72, 101-102, 107, 153, 192, 215
Sivistan 118
Slav-/lar 82, 96, 103, 181
Slovakya 78, 142, 301
Sıntaş 188, 253
Sofya 86, 145
Sökmenli 63
Somkhet 71
Sır-Derya 51, 129
Subutay 61, 74
Suğd 51
Suğdak 61, 73-74, 76, 191-192, 267-268, 270
Su kültü 9, 215-216, 331
Sultan-Şah Mahmud 66
Sungur 112-113
Sura Nehri 129
Suriye 15, 22, 48, 78, 100-114, 116, 131-132, 157, 165, 168, 192, 248, 286-288, 321, 329-330
Suzdal 60
Sülemiş 111-112
Svetoslav 88
Svyatoslav 191
Syeversk 47

Ş

Şah İsmail 152
Şam 69, 107-109, 112, 189, 287
Şamanist 271, 286
Şamanizm 30, 44, 180, 201-202, 207-210, 212, 214, 218, 220, 224-226, 231, 233-234, 237, 243-244, 246-251, 253, 263, 317
Şan-din-şan 209, 243
Şaruhan 59
Şato Türkleri 29, 215
Şavşat 155, 297
Şecerüddür 103-105
Şehrizur 72
Şemsiler 120
Şemsiyan-ı Hind 118
Şemsiyye Hanedanı 116, 125
Şeyh Haydar 152, 274
Şeyh Sanan 181
Şeyh Şamil 273
Şırınlar 95
Şir Han 122
Şirvan 60, 63, 71, 131
Şor Türkleri 214

T

Tabgaçlar 200
Tabık 243

Taceddin Yıldız 118
Tag tayanı 243
Talas 47, 51, 127, 257
Talmudist 321-322, 327
Tamag Iduk 210
Taman 95, 270
Tamar Hatun 248
Tambov 93
Tamlag ıduk baş 209
Tamug 245
Tangara 200
Tan-hu 234
Tanrı 30, 41, 129, 199-206, 209-213, 217, 223, 225, 229-230, 234, 236-237, 243-244, 260, 262, 265, 272, 292, 309, 311, 313, 317, 319, 327, 331-332
Tapıg 237
Tarsus 109-110
Tatar 42, 84, 89-90, 93-94, 137-138, 140-142, 147, 157, 164, 171, 183, 190, 221, 275, 279, 283, 300, 325
Tatar Türkleri 137, 141-142, 147
Tataristan 92, 137-138, 266-267
Tatuş 52-53
Tayılga 236
Teba-i al-hayavan 126
Tebriz 71, 190
Tekiş 66-69
Temürkapı 63
Tengere tayıg 243
Tengeri 200, 203-204
Tengri 200-201, 203, 206
Terek 111, 131
Terken Hatun 68-69, 120
Terter 88-89
Terunakan 71
Teteny Kurultayı 80
Thamara 72, 296
Thamora 64
Tibet 40, 199
Tien-şan 234
Tiflis 63, 65, 71, 155, 248, 295-297, 316
Timur Devleti 92
Tingri 200
Tisa 81
Tobal 126
Tobol 42, 134, 163
Tokomer 84
Toksaba 91
Tokta Han 84
Toktemir Han 83
Tolun 80
Tortum 155, 297
Töz 223-225, 233
Trablus 109, 114
Trabzon 101, 157, 191-192
Transilvanya 52, 78, 82
Troyskiy 267
Tugor Han 54, 57, 59
Tugorhan 56
Tugorkan 54
Tuğluk 124
Tulça 279
Tulunoğulları 99
Tuna 30, 36, 47, 52-53, 57, 61, 64, 78-87, 94, 127-129, 143, 220, 227, 300-301, 303
Tune Teri 200
Turak 86
Turanşah 103
Tura-Tav 211
Turgay 134
Turla 94
Türgişler 125
Tuğrul Han 123
Türk Ortadoksları 30
Türk Tanrısı 200, 202
Türkistan 8-9, 64, 67-69, 72-74, 116-117, 131, 133-136, 139, 142, 183, 185, 189, 272-273, 275-276, 291-292, 300, 330, 333
Türkmen-/ler 38, 46, 64, 72, 102-103, 109, 133, 137, 146, 153, 161-163, 252, 277, 281, 286
Türkmenistan 135-136, 275-276
Tütsüleme 219-220

U-Ü

Ubagan 134
Uccain 119
Uçuklama 233
Ufa 267
Ugan 200
Ukrayna 86, 148, 301
Uluğ Muhammed Han 92-93, 96
Ulu Varlık 202, 204
Umay 206, 209, 217, 245
Ural 42-43, 46-47, 129, 133, 136-139, 211, 240, 262-264, 266, 301, 330, 333
Uran 66-68, 139, 288
Urfalı Mateos 37, 63
Uya 134
Uygur 35, 41, 44, 161, 163, 190, 210-211, 224
Uz-/lar 38, 42, 49, 51-52, 54-55, 70, 127, 150, 154, 304
Uzak Doğu 40
Uzun 91, 107, 299, 322
Uzur 80
Ürüng Ayı Toyon 205

V

Valoni 37
Valvi 37
Valwen 37-38
Vardar 54
Varşova 170-171, 175
Venedik 166
Vey-şu 206
Vindhya 119
Vladimir Monomach 56, 58, 60, 64, 182
Voin 55, 127
Volga 15, 22, 36, 47, 50, 57, 89, 92-93, 97, 129, 167, 191, 193, 257, 260, 263, 283, 301, 316, 332
Volga-Yayık 47, 129
Vsevolod 55
Vu-Huanlar 230
Vyatka 93
Wilno 148

X-Y

Xarteks 37-39
Yabgu 70
Yada Taşı 233
Yağışlıg tapıg 237
Yahudilik 10, 12-13, 218, 261, 292, 316-318, 321
Yakut 212, 237
Yargüç 99
Yaşaroğlu 157
Yayık Nehri 49-50, 127
Yemen Yahudileri 321
Yenisey 237
Yer-Sub 206, 208
Yesevî 261, 276
Yesevilik 275
Yimek 42-43, 66, 91
Yir-Suv 208
Yogçı 246
Yogla 246
Yugoslavya 148
Yunanistan 142, 145, 280, 333
Yuriy 74-75, 299

Z

Zengiler 102
Zerdüştîlik 290
Zerdüştlük 291
Zsolt 142
Zygmunt August 147